

Motiv crne mačke na odabranim primjerima u umjetnosti i književnosti

Tomičić, Domagoj

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:300546>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT
SVEUČILIŠNI PREDDIPLOMSKI STUDIJ KNJIŽNIČARSTVA

DOMAGOJ TOMIČIĆ

**MOTIV CRNE MAČKE NA ODABRANIM
PRIMJERIMA U KNJIŽEVNOSTI I
UMJETNOSTI**

ZAVRŠNI RAD

MENTOR:

doc. art. Anđelko Mrkonjić

Osijek, 2019.

SAŽETAK

Crna mačka kao motiv kroz povijest se očitovala najprije kroz mitologije širom svijeta, od starog Egitpa do Japana noseći plodnu i zahvalnu simboliku. Kao književni motiv iznimnu je popularnost doživjela pripovjetkom *Crni mačak* E.A. Poea u kojoj simbolizira izopačenost čovjeka i ljudsku savjest. U dvadesetom pak stoljeću tim se motivom poslužio M.A. Bulgakov u romanu *Majstor i Margarita* kroz lik mačka Behemota u kojem se zrcale kolektivni ljudski demoni. Ova dva kapitalna djela možemo intermedijalno i interkulturalno povezati s hrvatskim umjetnikom Tomislavom Kolombarom koji se motiva crne mačke dotakao ilustriranjem Poevog *Crnog mačka* te poznatim osječkim mitemom Mačkamamom.

Ključne riječi: crna mačka, Edgar Allan Poe, Mihail Bulgakov, Tomislav Kolombar, Mačkamama

ABSTRACT

Black cat as a motive throughout history was first introduced through mythologies ranging from ancient Egypt to Japan and has proved to be a very potent and usable symbol. It reached its highest popularity in literature via E.A. Poe's short story *The Black Cat* where it symbolises human deviation and consciousness. This motive was also used in twentieth century by M.A. Bulgakov in his novel *Master and Margarita* where a black-cat-like character Behemot mirrors collective human demons. These two capital works could be compared intermedially and interculturally with Croatian artist Tomislav Kolombar who touched on this subject while illustrating Poe's short novel *The Black Cat* and with Mačkamama, a well known Osijek mythem.

Key words: black cat, Edgar Allan Poe, Mikhail Bulgakov, Tomislav Kolombar, Mačkamama

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. SIMBOLIZAM CRNE MAČKE.....	2
3. EDGAR ALLAN POE I CRNI MAČAK.....	5
3.1. PRIPOVJETKA CRNI MAČAK.....	10
3.2. PLUTON KAO SIMBOL LJUDSKE SAVJESTI?.....	12
4. MIHAIL BULGAKOV KAO CRNI MAČAK SOVJETSKE RUSIJE.....	15
4.1. ROMAN MAJSTOR I MARGARITA.U ODNOSU NA SIMBOLIKU CRNE MAČKE.....	17
4.2. LJUDSKI DEMONI U OBLIKU BEHEMOTA.....	19
5. TOMISLAV KOLOMBAR I ILUSTRACIJA POEVOG CRNOG MAČKA.....	22
6. ZAKLJUČAK.....	26
7. LITERATURA.....	27
8. PRILOZI.....	28

1. UVOD

Ovaj rad ima za cilj istražiti simboliku crne mačke kroz intermedijalnu poveznicu trojice umjetnika u njihovom stvaralačkom opusu, a koje povezuje motiv crne mačke. Istraživat će se intermedijalna povezanost *Crnog mačka* Edgara Allana Poea, *Majstora i Margarite* Mihaila Bulgakova te opus Tomislava Kolombara u kojemu se on kroz ilustracije književnih djela bavi ilustriranjem Poevog *Crnog mačka*. Crna mačka jest kroz čitavu povijest i kroz prizmu različitih svjetskih kultura univerzalno prisutan simbol koji najčešće ukazuje na zlu kob, a uglavnom ga se vezuje za vještice i demone. U ovom radu kroz prizmu literarnih mačaka pokušat će se proniknuti u njihovo univerzalno značenje, a posebice na njihovu povezanost s mračnim stranama ljudskog bića, u kojemu (osim što igraju ulogu predskazanja lošeg) također često bivaju birani i kao važan umjetnički i literarni simbol u prikazivanju, kako individualnih (mačak Pluton), tako i kolektivnih demona (mačak Behemot). Hrvatskog umjetnika Tomislava Kolombara, koji se također dodirnuo motiva crne mačke kroz ilustracije Poevog *Crnog mačka*, pokušat će se intermedijalno i interkulturalno povezati s potonjom dvojicom. Također, cilj rada je i pronaći moguće interkulturalne veze koji bi svjetske autore crnih mačaka povezale sa mogućim kulturno-povijesnim tragovima u Hrvatskoj, a posebice Osijekom.

2. SIMBOLIZAM CRNE MAČKE

Pomoću simbola čovjek je oduvijek prenosio poruke, a od samih početaka simboli su usko vezani uz začetke umjetnosti. Od špiljskih crteža u Lascauxu i Altamiri do danas. Životinja je, kao simbol, ranom čovjeku bila izuzetno važna sudeći po učestalosti njihovog prikaza. Najčešće su prikazivane životinje od važnosti za ljudsku egzistenciju, no životinje poput mačke također su nakon pripitomljavanja¹ pronašle u ranom čovjeku svoje simboličko određenje. Simbol je pojam koji se učestalo koristi u mnogim humanističkim znanostima. Leksikografi ga u najširem smislu vežu uz pojam znak i drži se da su svi simboli znakovi, ali i da svi znakovi nisu simboli. Simbol, za razliku od znaka, nije jednoznačan i svoje značenje crpi iz suprotnosti svijeta. U antici i srednjem vijeku simbol se tumačio kao trop temeljen na ustaljenim, pretežno mitološkim predodžbama. Za romantičare, simbol je ikonički znak čije je značenje neodredivo i neiscrpno i na takvoj definiciji zasniva se književna praksa modernizma, poglavito simbolizma i nadrealizma. (Simbol, *Hrvatska enciklopedija*, n.p.)

U filozofiji, veliku pažnju pojmu simbolu pridao je njemački filozof Ernst Cassirer. Za njega je čovjek *animal symbolicum*, tj. simbolička životinja. „Prema Cassireru čovjek ne živi u prirodnome svijetu, nego u jednome svijetu simbola. On se ne nalazi u neposrednom odnosu sa 'čistom' stvarnošću, ne može se izravno suočiti sa zbiljnošću i postaviti joj se 'licem u lice', nego mu je sva stvarnost posredovana simbolima“. (Džinić, 2013:497)

Za Carla Gustava Junga, švicarskog psihoanalitičara, simboli su imena, nazivi i slike koje osim svojih uobičajenih i očiglednih svakodnevnih značenja imaju i svojevrstne konotacije. Jung kaže: „Prema tome, riječ ili slika je simbolična kada sadrži nešto više od očigledna i izravna značenja. Ona ima jedan širi 'nesvjesni' vid koji nikad nije točno određen ni potpuno razjašnjen. I nitko se ne može nadati da će ga odrediti ili razjasniti.“ Vidimo da je Jung ovdje na istom tragu tumačenja pojma simbol kao i romantičari u 19. stoljeću. Simbol je znak koji u sebi krije neiscrpne konotacije i granica tumačenja nikad nije u potpunosti određena. (Jung, 1987:20-21)

¹ Prvo zabilježeno pripitomljavanje mačke počelo je u sjevernoj Africi od pretka divlje mačke (*Felis sylvestris*). U razdoblju od V. Do VI. Dinastije u Egiptu bila je smatrana kultnom životinjom, ali je tek od razdoblja XII. Do XIII. Dinastije postala pravom domaćom životinjom, korištenom uglavnom za suzbijanje glodavaca, a njeno ubijanje kažnjavalo se smrću. (Mačka, *Hrvatska enciklopedija*, n.p.)

Također, u psihoanalizi, pojam simbol vezan je uz zabranjene sadržaje. Oblikovanje simbola nesvjesni je proces u kojem se osoba razrješuje tjeskobe zbog pojavljivanja u svjesnom neprihvatljivih i neprimjerenih nagonskih želja. Simboli u tom smislu igraju ulogu ponovnog povratka u „zabranjeno“ i u psihoanalizi važnu ulogu imaju u procesima sanjanja i sanjarenja. Možemo reći da je pojam simbol usko vezan uz pojam znak, ali njegovo značenje nije strogo ograničeno i definirano, već vrlo široko i podložno individualnom doživljaju stvarnosti

Simbolika crnog i simbolika mačke u mnogim kulturama imaju predznak nečeg nepovjerljivog, skrivenog, mračnog, često zlokobnog. Simbolički, crna boja je feminini aspekt, a u taoizmu bi predstavljala Yin polovicu Yin Yanga. Crno je također kaos, početno stanje svijeta i izvor prave materije, *materia prima*. Ono je hladno, negativno, negacija svih boja. Evocira zlo, tjeskobu, nesvjesnost tugu, smrt, neznanje. Crno smješteno s donje strane svijeta izražava apsolutnu pasivnost, stanje potpune i nepromjenjive smrti. Crnom se bojom izražava tugovanje za mrtvima, kao i bijelom bojom, ali se crna žalost teže podnosi. Crna golubica u Egiptu predstavljala je udovicu, tj. neostvareni eros i zanižani život. Od grčkih epova do Tristana i Izolde, crna jedra predstavljala su zlu kob. Ipak, crna boja uz sebe veže i pozitivne pojmove poput plodnosti, bogatstva zemlje i crnih oblaka koji donose plodnosnu kišu. Posebice je to slučaj u Egiptu i sjevernoj Africi. U antičkoj Grčkoj ktonski svijet je kao duboka voda, potpuno crn. Za Homera, ocean je bio crne boje. Drevne božice plodnosti poput Izide, Kibebe, Demetre, crne Afrodite često su prikazivane kao crne božice majke zbog svojeg ktonskog podrijetla. Pojava crnih životinja u snovima prikazuje da se približujemo primitivnom, nagonskom svijetu. (Chevalier, 2007:87-89)

Simbolika mačke vrlo je raznolika i kreće se od povoljnih do nepovoljnih značenja što se može objasniti jednostavno istodobno umiljatim i podmuklim ponašanjem te životinje. U Japanu, mačka je zlosutna životinja koja po vjerovanju može ubiti ženu i preuzeti njeno obličje. U budističkoj tradiciji jedino mačku od životinja, uz zmiju, nije ganula Budina smrt. To se može shvatiti i pozitivno kao prikaz nadmoćne mudrosti ove životinje. U kabalističkoj tradiciji, mačka je također vezana uz zmiju i predstavlja grijeh, zlouporabu dobra ovoga svijeta. Kod Egipćana, mačka je predstavljena božicom Bastet koja se stavlja u zaštitu čovjeka kako bi mu pomogla pobijediti svoje skrivene neprijatelje. U keltskoj predaji na mačku se gleda s nepovjerenjem. U muslimanskoj pak predaji, svaka je mačka pozitivna osim crne. Posve crna mačka ima čarobnu moć i džinovi se često pojavljuju u obličju mačaka U Perziji se vjeruje da se onaj tko muči crnu mačku izlaže opasnosti da se sukobi sa vlastitim

hemzadom tj. duhom s kojim se svaki čovjek rađa kako bi mu pravio društvo te tim činom sam sebi šteti U mnogim predajama crna mačka simbolizira mrak i smrt, a vjeruje se i kako je mačka sluga pakla. (Chevalier, 2007:403-404)

Simbolu crnog i simbolu mačke zajedničke su osobine u kojima su naglašene feminine karakteristike, predstavljajući time ženski aspekt prirode koji ukazuje na kaos, ćudljivost, promjenjivost, nestabilnost te time potencijal za destrukciju, smrt, ali i u pozitivnom smislu izvor sveg rađanja i mudrosti. Zajednička im je povezanost i s okultnim, onostranim, magijom.

3. EDGAR ALLAN POE I CRNI MAČAK

Edgar Allan Poe jedan je od najpoznatijih američkih pisaca u svijetu. Slavu je stakao svojim pripovjetcima strave i užasa koje objavio u dvije zbirke: *Priče groteske i arabeske (Tales of Grotesque and Arabesque)* i *Priče (Tales)*. Književni kritičari, a među njima i Milivoj Solar, smještaju njegov književni opus u razdoblje romantizma. Solar (2003: 205) također ističe kako je Poe ne samo preteča modernista, već i sam gotovo uzorni modernist koji je fascinirao kako modrenu tako i postmodrenu sa svojom tehnikom koja je dovodila u vezu racionalnu strogost u izvođenju i određenu iracionalnost u shvaćanju cjeline. Taj spoj rezultirat će vrhuncima moderne i postmoderne, ali i utonućem u „trivijalnu“ književnost na čelu s romanima kriminalističkog žanra. Kritika mu je često zamjerala iracionalnost i pouzdanje u svemoć mašte koja ne priznaje nikakva ograničenja.

Poeov život zasigurno ne bi mogao biti podnošljiv bez uplitanja silne mašte koju je posjedovao. Čini se da su mu od samog rođenja pa sve do kraja života² crne mačke neprestano dolazile u susret. Treba napomenuti kako je i sam posjedovao jednog crnog mačka u jednom periodu života. Gotova sva nesreća u njegovom životu odnosila se lik voljene žene koja redovito umire u mladosti. Njegova majka bila je vrlo talentirana glumica, no život od danas do sutra glumačkog roditeljskog para uzrokovao je ranu smrt oba roditelja. Oca se Poe nije mogao sjećati, ali lik bolesne i umiruće majke kako bespomićno leži u krevetu, ostavio je neizbrisiv trag u malom dječaku. Njegov biograf Peter Ackroyd opisuje to razdoblje ovako: „Mali Edgar zasigurno je bio akutno svjestan gubitka oca i kopnjenja majke. Vjerojatno nije bio sposoban razumjeti te stvari, ali u tim najranijim danima bio je obavijen ozračjem pogibelji i neumitnosti. U djetinjstvu je spavao s – tjeskobom. Također, gledao je i potpuno urušavanje majčina lika, popraćeno bolnim, grčevitim kašljem i izljevima krvi. Te ga slike nikada nisu napustile. U mnogim je svojim pričama uskrsnuo sušičav lik voljene žene“. (Ackroyd, 2013:24) Po majčinoj želji, udomila ga je nakon smrti njezina prijateljica Fanny Allan, supruga dobrostojećeg škotskog trgovca Johna Allana. Edgar Poe tada dobiva na krštenju i svoje drugo prezime Allan.

Poeovo djetinjstvo kod Allanovih jedan je od najsretnijih perioda u njegovom životu. O njemu se govorilo kao o izuzetno pristojnom dječaku vrlo uglađenih manira i uzorita

² Edgar Allan Poe rođen je 19. siječnja 1809 godine u Bostonu, državi Massachusetts, SAD. Umro je 7. listopada 1849. u bolnici u Baltimoreu, Maryland.

ponašanja. No, kako biva stariji, sve više mu smeta činjenica da je posvojen. Sa šest godina Allanovi zbog bolje poslovne klime sele u London i tu Edgar upisuje osnovnu školu. U Londonu ostaju pet godina i vraćaju se u ruralni južnjački Richmond (prilično zaostalo mjesto u usporedbi s Londonom) u SAD. Tu nastavlja školovanje i počinje se isticati svojim pjesničkim umijećem, recitira latinske stihove i elizabetinske drame. Učitelji ga opisuju kao ambicioznog i svojeglavog, nešto što će ga pratiti čitav život. No njegovi školski kolege nisu mu osobito bili skloni. Odbijali su njegovo vodstvo i smatrali ga ćudljivim, ne baš ljubaznim, povučenim i nedruštvenim u ophođenju. Jedini veći interes koji je ima bilo je lokalno Tepsijsko društvo, koje je brojalo nekoliko njegovih kolega i za sitan novac su zabavljali kazališnu publiku.

Kada je Poe došao u adolescentsku dob, njegova želja za pisanjem je porasla, a s time i njegov ponos koji dovodi do prvih trzavica s očuhom. „Allan se protivio Edgarovoj ambiciji da postane piscem, smatrao ga je nezahvalnim i čini se da ga je odlučio izbaciti iz oporuke. Kada je 1826. godine Edgar stupio na novotvoreno sveučilište u Virginiji imao je toliko malo novca te se okrenuo kockanju kako bi namaknuo nešto više novca. U osam mjeseci izgubio je dvije tisuće dolara. Allanovo odbijanje pomoći dovelo je do konačnog puknuća odnosa između dvojca i u ožujku 1827. Poe napušta obitelj i odlazi živjeti sam. (Edgar Allan Poe Biography, *Notable Biographies*, n.p.)

Bez novca i potpore Poe odlazi u vojnu akademiju, u nadi da će tamo pronaći financijski spas. U tom razdoblju objavljuje i prvu zbirku pjesama *Tamerlane and other poems*. Objavio ju je o svoj trošak, ali zbirka nije doživjela recepciju kod kritičara. Sve više nezadovoljan i nestrpljiv u vojsci, iako je došao i do višeg čina, odlučuje nakon dvije godine zatražiti otpust iz vojske kako bi studirao na West Point akademiji. Učinio je to u nadi da oraspoloži Johna Allana. Kada je došao do Allana došlo je do ponovne svađe, jer Allan ga je ponovno odbio financirati. Bez novca i primanja i neispunjavanja obveza (namjernog) izbačen je i iz West Point akademije.

Sam i bez potpore odlazi u očev rodni kraj kako bi se ponovno spojio sa svojom biološkom obitelji. Tamo pronalazi svoju tetku Mariu Clemm i sestričnu Virginiju. Njegov brat Henry umro je zbog alkoholizma, nešto što će pratiti i Poea cijeli život. Virginia, koju je zvao „sestrice“ ili „seko“ odmah ga je privukla svojom slabunjavošću, blijedom puti i krupnim očima. To ga je vjerojatno podsjećalo na majku. Njegova teta Maria Clemm držala je cijelo vrijeme ovo malo kućanstvo na okupu i u redu. „Bila je majstor u krpanju skromnim

sredstvima, kako pletenjem i šivanjem, tako i u smislu prehrane i kuhanja; pod svaku je cijenu svoju obitelj, čiji će član uskoro postati i Poe, držala na okupu. Poe je postao potpuno ovisan o njoj, što se tiče svega što mu je bio neophodno za život. Ali ona je, neizbježno, došla na glas svojevrzne prosjakinje.“ (Ackroyd, 2013:89)

Poe je zarađivao „nadničarski“ objavljujući članke u lokalnim novinama, a pisao je i kratke priče, uglavnom mračnog karaktera što mu je donijelo i prvu literarnu nagradu od pedeset dolara za najbolju kratku priču. Nakon tog prvog uspjeha prijatelj John Pendleton Kennedy zaposlio ga je u književnom časopisu *Southern Litterary Messenger*. Poe odlazi sa malom obitelji živjeti u Richmond. Poe je taj potez svog prijatelja komentirao kao prvi literarni uspjeh i poticaj bez kojeg ga ne bi bilo među živima u književnom svijetu. Poe napokon doživljava uspjeh i stalnu plaću i namještenje, no uskoro dolazi vijest da bi Virginiju uzeo u skrbništvo njezin bratić što ga je u potpunosti shrvalo. Gubitak još jedne žene u životu bi ga doutukao. Ponovno počinje piti i zbog lošeg ponašanja dobiva otkaz u *Messengeru*. Stoga odlučuje tajno se vjenčati s Virginijom koja je tada imala samo 13 godina i na taj način ju zadržati uz sebe.. Zatražio je povratak na posao kojeg je i dobio uz uvjet da prestane piti, na što je odgovorio da je „muški pobijedio neprijatelja“.

Sve je to Poeu dalo novi zamah optimizma, promoviran je na mjesto urednika i počeo je objavljivati eseje i kratke priče, a najviše pozornosti su pak plijenile njegove književne kritike. Peter Ackroyd kaže: „U kritikama je bio iritantan, pa čak i surov. Nezadovoljstvo svijetom bilo je dio njegova nezadovoljstva sobom. Ovdje su prikladne Jungove riječi o Paracelsusu: *...kada netko nesvjesno radi sam protiv sebe, rezultat je nestrpljivost, razdražljivost i nemoćna čežnja da se pod svaku cijenu pobijede protivnici*. Poe je zasigurno uživao izazivajući nevolje, odnosno u onome što je nazivano „dizanjem buke“, posebice kada je to išlo na račun pisaca iz New Yorka i Nove Engleske. Već je bio postao drskim južnjačkim piscem, odnosno južnjačkim novinarom, nimalo spremnim pognuti glavu pred književnim prohtjevima svojih sjevernjačkih susjeda. Također, želio je ugled, želio je slavu; morao je ostaviti dojam, bez obzira pod koju cijenu.“ (Ackroyd, 2013:73)

No mirnom razdoblju uredništva časopisa opet je došao kraj. Ponovno pada u periode pijanstva zbog kojih nije sposoban obavljati posao i konačno dobiva otkaz, netom što je objavio prvi dio svoje pripovjetke *Doživljaji Arthura Gordona Pyma*. Ponovno bez posla, on i mala obitelj odlaze potražiti sreću u New Yorku. Tamo objavljuje samo dvije priče, ne nalazi posao i tek s umijećem Marie Clemm uspijevaju preživjeti u gradu u kojem nakon financijske

krize ljudi doslovce umiru od gladi. U očaju sele u Philadelphiu, tadašnjem literarnom centru SAD-a gdje odlazi u nadi da će dobiti kakav honorarni posao kao kritičar ili novinar. To mu i polazi za rukom te uspijeva objaviti *Doživljaje Arthura Gordona Pyma* u cijelosti. No knjiga ne doživljava uspjeh ni kod kritičara niti u tiražu.

Preokupljenost motivom žene i smrti došla je u vidu kratke priče *Ligejain grob* u kojoj je: „...pripovjedač odan svojoj ženi Ligeji, koju odlikuje „divovska snaga volje“ i „neizmjerena učenost. Preokupiran je njenim očima, „*krupnim očima*“...“ (Ackroyd, 2013:82). Ligeja na kraju uskrsva i ponovno gleda te crne krupne oči. Tu je priču kasnije proglasio svojom najboljom i najsvrhovitijom.

Tijekom boravka u Philadelphiji dobiva posao *Gentleman's Magazine* i u tom razdoblju uspješno objavljuje zbirku pripovjetki *Priče groteske i arabeske* s poznatim naslovima poput *Pad kuće Usher* i *William Wilson* koje mu donose slavu još za života. Nakon još jednog otkaza zbog pića, pokušava osnovati vlastiti časopis no u tome ne uspijeva. Spas dolazi od novog vlasnika bivšeg časopisa gdje dobiva ponudu za plaću od 800 dolara. Iako časopis nije bio na standardu koji bi Poe odgovarao, ipak mu je omogućavao objavu svojih kratkih horor priča, uz neizbježno novinarstvo kojim se morao baviti usput. Smatra se da je Poe jedan od pionira senzacionalističke priče i sažetosti u novinarstvu. Uspjehu časopisa svjedoči činjenica da je to postao najprodavaniji časopis u Americi u to doba. Po prvi si put može priuštiti poneki luksuz i rješavanje dugova. Kada se čini da je sve dobro, Virginia se razbolijeva od sušice i Poe opet upada u produžene periode pijanstva koje ga dovode do ponovnog gubitka posla. U tom je razdoblju postao filadelfijski predmet ogovaranja i priča. Za cijelo to vrijeme nadao se dobivanju službeničkog posla preko uglednog prijatelja, a maštao je i o novom časopisu kojeg bi uređivao, a zvao bi se *Stylus*. Zbog siromaštva i dugova sele u predgrađe Philadelphije, u trošnu kolibu, gdje će Poe, među ostalim, napisati svog slavnog *Gavrana*. Nastavio je objavljivati honorarno kratke priče, a vrhunac je došao nagradom od sto dolara za priču *Zlatni kukac*. Poe kao književnik postaje sve slaviji, iako mu je privatni život na stalnom rubu gladi i siromaštva.

Svoju doživotnu slavu potvrđuje mračnom poemom *Gavran*, koja „...s metrikom tako melodioznom i moćnom još uvijek opsjeda američku pjesničku maštu.“ (Ackroyd, 2013:121). Poema je postala predmet svakodnevnog recitiranja širom države, s neprestanim hvalospjevima sa svih strana. Postao je gost brojnih salonskih večeri ugledne gospode, a njegova vječna žudnja za slavom i pažnjom je bila ostvarena.

Ponovno u New Yorku, potaknut uspjehom i slavom počinje davati posjećena predavanja i traži veći novac za svoj rad. Otkupljuje časopis *Broadway Journal* te na taj način nakratko ostvaruje san o vlastitom časopisu koji neće trajati dugo. S propašću časopisa, Virginijim sve lošijim zdravstvenim stanjem i opravdanim glasinama o aferi s udanom ženom, primoran je iseliti iz New Yorka 1846. godine. Mala obitelj odlazi živjeti u trošnu kuću na selu, a iduće godine nakon duge bolesti Virginia umire što Poea ostavlja nesposobnim za pisanje nekoliko mjeseci. Kritičari i poznanici ne predviđaju mu dug život, u čemu su bili i u pravu. (Poe's Biography, *The Poe Museum*, n.p.)

U razdoblju od Virginijine smrti do svoje smrti 1949. provodio je vrijeme pišući honorarno za razne časopise i cijelo vrijeme maštajući i pokušavajući naći sponzore i pretplatnike za svoj literarni časopis *Stylus*. No njegova žudnja za utjehom i ženskim društvom dovela ga je do nekoliko nesretnih afera s pjesnikinjama koje će ga obilježiti u javnosti do kraja života. Uz ponovne napade stare obiteljske boljke alkoholizma, zapada u sve veću kizu i pomahnitalost. Također u ovom periodu počinje se inenzivno baviti misticizmom i metafizikom. Odlazi 1949. u rodni Richmond kako bi našao potencijalne pretplatnike za svoj imaginarni časopis i tamo sreće ljubav iz djetinjstva, sada udovicu Elmiru Shelton s kojom će se i zaručiti. Nova žena u životu daje mu novi optimizam, te se čak učlanjuje i u lokalno društvo umjerenosti, tadašnji naziv za društvo liječenih alkoholičara.

Prepun optimizma, dobiva posao uređenja jedne pjesničke zbirke žene proizvođača klavira iz Philadelphie. Taj isplativ i lagan posao bit će njegovo posljednje putovanje pred smrt. Večer prije putovanja posjetio je stare prijatelje koji ga nikad nisu vidjeli tako dobro raspoloženog. Iduću večer krenuo je na putovanje parobrodom za Baltimore, u smrt koja ni danas nije potpuno razjašnjena. Umjesto da nastavi do New Yorka iz Philadelphije se ponovno vraća u Baltimore potpuno alkoholiziran. Ponovno pokušava otići za Philadelphiu, ali kondukter mu ne dopušta zbog potpune „obeznanjenosti“. U Baltimoreu vjerojatno odlazi od krčme do krčme i čini se da je bio iskorišten kao lažni glasač na izborima, jer je pronađen odjeven u slamnati šešir i hlače koje mu ne pristaju. Pronalaze ga potpuno otupljenog i odvođe u bolnicu gdje nakon dva dana delirija umire 7. listopada. Doktor Moran zabilježio je njegove posljednje riječi: „Gospodine, smiluj se mojoj jadnoj duši“. (Ackroyd, 2013:8). Na sprovodu idućeg dana bilo je samo četvero ožalošćenih.

3.1 PRIPOVJETKA CRNI MAČAK

Jedna od najpoznatijih Poeovih kratkih priča je zasigurno Crni mačak. Priča je po prvi put izašla u kolovozu 1843. u novinama *United States Saturday Post*. Ova mračna priča odmah je zapanjila čitatelje koji su, kao i današnji, bili gladni jezivih i zlokobnih priča iz crne kronike.

Bezimeni pripovjedač nalazi se u zatvorskoj ćeliji dan prije izvršenja smrtne kazne, s namjerom da ispriča svoju priču i događaje koji su tomu prethodili. Sebe opisuje kao vrlo osjećajnu i nadasve čovječnu osobu kojoj su životinje vječito bile prisnije društvo od običnih ljudi.. Zbog toga je doživljavao porugu i odbacivanje od strane vršnjaka. Oženivši se rano, osobom vrlo slična mentaliteta, pripovjedač i njegova žena uskoro nabavljaju različite kućne ljubimce te tako uživaju u zajedničkom interesu. Uz majmuna, psa, kuniće i zlatnu ribicu, bio je tu i jedan potpuno crni mačak. Njega je pripovjedač najviše poštovao i bili su u najprisnijem odnosu³. No, pripovjedač s vremenom postaje sve više sklon alkoholu i u njemu postupno nestaje urođena osjećajnost i nježnost. Postaje sve razdražljiviji pa uskoro počinje i fizički zlostavljati, kako ljubimce tako i ženu. Jedino Plutona, crnog mačka ne usuđuje se ozlijediti. Ipak, jedne večeri nakon teškog pijanstva, dolazi kući i vidjevši mačka kako ga izbjegava, uhvati ga i iskopa mu oko. Taj ga događaj uskoro počinje toliko izjedati, kao i sama pojava sakatog Plutona, da u nemogućnosti izlaska iz očajanja odlučuje objesiti mačka o drvo pored kuće. Iste noći požar zahvaća kuću koja izgara do temelja, ostavivši samo jedan dio zida uz uzglavlje pripovjedačevog kreveta, na kojem začuđeni susjedi uočavaju vjeran obris obješenog mačka. Taj događaj ostavlja pripovjedača u potpunom užasu, pokušavajući ga na neki način racionalno objasniti. Iako mjeseci prolaze, mačak mu još uvijek ne izlazi iz glave i sve više čezne za novim mačkom sličnim onom prethodnom. Želja mu se i ostvaruje kada pronalazi crnog mačka lutalicu u jednoj od krčmi u kojoj je pio i s kojim se odmah zbližava i odvodi ga kući. Jedina razlika između prijašnjeg i novog mačka bila je velika bijela mrlja na prsima. Isprva sretan, privrženost novog mačka počinje ga sve više odbijati, kao i činjenica da je i njegova žena vrlo privržena mačku. Mačku prema kojemu osjeća neizmjernu

³ Pripovjedačev osjećaj ljubavi prema životinjama, koja mu je oduvijek bila draža od one ljudske (a napose njegova ljubav prema mačku!) svakog će zaljubljenika u povijest i kulturnu antropologiju grada Osijeka sigurno podsjetiti na Mačkamamu, plemenitašicu koja je svoj životni vijek, također razočarana ljudima, provela kao i Pripovjedač uz društvo različitih kućnih ljubimaca, a nije na odmet reći kako su joj upravo mačke bile najdraže među šarolikom animalnom svitom. (op.a.)

stravu i zbog kojega se u njemu budu *duh nastranosti*. Jednog dana, dok su se on i njegova žena spuštali u podrum, mačak mu sde zapliće oko nogu i pripovjedač umalo pada. Ljut i alkoholiziran uzima sjekiru koju usmjerava prema mačku, ali žena mu zaustavlja ruku u nadi da spasi životinju. U demonskom bjesnilu, otima se iz ženinog stiska i pogađa ju sjekirom u glavu i ona na mjestu umire. Odlučuje njeno mrtvo tijelo zazidati u podrumski zid i to izuzetno vješto i učini bez ikakvog traga za sumnju. No crnog mačka više ne može pronaći. Pripovjedača iznenađuje njegova spokojnost i mirnoća sna nakon takvog zvjerskog čina. Kratka priča okončava se uhićenjem pripovjedača koji, pretjerano siguran u svoje umijeće, demonstrirajući čvrstinu zidova policajcima uzrokuje raspad zida na samom mjestu pokopa žrtve. Čuvši neljudski krik, iznad tijela žene nalazio se crni mačak bez oka.

3.3. PLUTON KAO SIMBOL LJUDSKE SAVJESTI?

Središnja figura ove kratke priče crni je mačak Pluton. Njega Poe opisuje riječima: „Ovo posljednje bijaše neobično velika i krasna životinja, potpuno crna, i upravo zaprepastivo mudra. Govoreći o njegovoj inteligenciji, moja je žena, koja je u dnu duše, bila nemalo prožeta praznovjerjem, često spominjala ono drevno vjerevanje u narodu o kojem su cne mačke zapravo prerusene vještice.“ (Poe, 2007:6)

Ovim opisom Poe naglašava simboliku crnog kao izvora mudrosti i moći, a povezanost s vješticom iz narodnih predanja ukazuje na okultnu i magijsku simboliku mačke i crne boje te njegovu mračnu zavodljivost koju emanira.

Mačak Pluton jedini je lik u pripovjetci koji nosi ime. Na taj način Poe je vjerojatno htio dodatno naglasiti njegovu važnost, jer *nomen est omen*⁴. Ime Pluton dolazi od rimskog božanstva koje u originalu predstavlja bogatstvo, puninu, plodnu zemlju i žetvu, a kasnije postaje sinonim grčkom pandanu Hadu, bogu podzemlja. Značenje njegova imena Grci su najčešće tumačili kao „nevidljiv“. Njegova vlast nad svijetom obuhvaćala je podzemlje i duše umrlih. Iz njegova doma nije bilo povratka osim nekoliko junaka poput Herakla i Orfeja. Kasnije je ime Had postalo sinonim za samo podzemlje i podzemni svijet. (Holzapfel, 2008:134)

Maria Bylund uočava sličnost Plutonove sudbine kao mačka sa skandinavskim bogom Odinom. Pripovjedač je svojem mačku iskopao oko, a nedugo zatim ga i objesio. Odin je vrhovni skandinavski bog koji posjeduje mnogo atributa, a jedan od njih je i bog mudrosti i bog mrtvih. Način na koji je stekao mudrost gotovo je istovjetan Plutonovoj sudbini. Da bi došao do cjelokupnog znanja, Odin je morao otkriti i okultno znanje koje su posjedovali samo umrli. Oni koji su prešli na nevidljivu stranu. Da bi takvo znanje usvojio morao je žrtvovati jedno svoje oko čuvaru izvora mudrosti Mimiru. Izvor mudrosti nalazio se u podnožju drveta svijeta Yggdrasilla. Nakon što je iskopao oko mogao je popiti s izvora mudrosti. Ali još uvijek nije imao znanje mrtvih. Stoga se objesio o drvo Yggdrasill i na njemu visio devet dana, probio se kopljem u bok i tada uskrsnuo i na taj način stekao okultno znanje. (Bylund, 2012:14-15)

⁴ Latinska poslovice u značenju „Ime je znak“. (op.a.)

Duh nastranosti o kojem Pripovjedač govori zapravo je utjelovljen u Plutonu i njegovom mačku dvojniku s bijelom mrljom u obliku vješala. Za taj duh nastranosti on kaže da je nagon ka smouništenju. Tim problem bavi se i u jednoj vrlo kratkoj priči naslovljenoj *Zloduh nastranosti*. U njoj Poe izlaže različite ljudske nagone, a posebnu pažnju pridaje onom na kojeg, kako kaže, ni filozofi ni frenolozi nisu pridavali zasluženu pozornost. On ga naziva duh nastranosti i njegove odlike su svjesno oglašivanje o zakon, činjenje zla radi zla, svjesno zanemarivanje i naposljetku uništavanje samoga sebe u kojem se stiže do ruba ponora. To je i osjećaj moći i opijenosti nad činjenicom da naše zlodjelo neće biti otkriveno. Ali na kraju, pri vrhuncu moći, duh nastranosti nas izdaje i otkrivamo se pred svijetom u svom grijehu.(Poe, 207:219-225).

U pripovjetci Crni mačak, kada Pripovjedač biva otkriven, ugledavši mačka kako stoji na ženinoj glavi, karakterizira ga na ovaj način: „Na njegovoj glavi, crvenih i razjapljenih usta i s jednim jedinim rasplamsanim okom, sjedila je ona jeziva zvijer koje prepredenost namamila u umorstvo, i koje me izdajnički glas izručio krvniku. Zazidao sam tog monstruma u grobnicu!“.(Poe, 2007:15).

Ovdje pripovjedač jasno izriče da ga je mačak zapravo namamio na čin ubojstva, tj. njegova prepredenost koja se očitovala u spomenutoj mu mudrosti i inteligenciji. Također, neljudski krik koji ga je otkrio pred policajcima bio je također mačkov. Ovdje vidimo poveznicu između *duha nastranosti* i mačka.

Ovaj duh nastranosti također se može povezati sa perzijskom predajom u kojem čovjek koji muči crnu mačku dolazi u sukob sa *hemzadom*, vlastitim duhom s kojim se zajedno rađa kako bi mu pravio društvo. Nakon mučenja crne mačke, *hemzad* se okreće protiv njega i čovjek na taj način sam sebi šteti.

Može se reći i da je Poe svojim konceptom duha nastranosti (u originalu imp of the perverse) prethodio Freudovom konceptu *thanatosa*, koji je po Freudu jedan od dva osnovna ljudska nagona uz *eros*. Freudov nagon smrti po Ricoeru karakterizira prisila ponavljanja za koju Freud kaže da je primitivnija i od osjećaja ugone, te destruktivnost bića prema van i unutra. Također, za razliku od erosa koji je bučan, thanatos je *nijema* energija koja se događa skriveno, u tišini. (Skedlar, 2007:203-212)

Pripovjedač, koji je u očaju i u strahu pred drugim crnim mačkom, opisuje ga ovako: „A jedna *nijema životinja*-koje sam sudrga nisko umorio- *jedna nijema životinja* da pričinja *meni- meni*

čovjeku, stvorenom na sliku i priliku Velikoga Boga- toliko nepodnošljiva jada!“.(Poe, 2007:11-12)

Može se uočiti velika korelativnost između Feudovog nagona smrti koji se očituje kao nijema enregija, i Poeovog naglašavanja mačka kao nijeme životinje koja ga obuzima strahom i koja ga na kraju i nagoni na zločin.

Za *duha nastranosti* o kojem govori Poe možemo konstatirati da predstavlja ono demonsko⁵ u čovjeku. Bile bi to sile koje su toliko nagonske i primitivne u svom obliku da nam ih je gotovo nemoguće izbjeći. Zapravo, grčki filozofi poput Sokrata govorili su da svatko od nas ima svog pratioca u vidu demona ili daimona. Taj pratilac je tihi glas savjesti koji Pripovjedača u obliku novog mačka neprestano podsjeća na počinjeni zločin. Glas kojega na kraju mora umoriti i na taj način utišati um i dušu.

Mogli bismo stoga reći kako upravo mačak Pluton predstavlja inkarnaciju savjesti kod Poeovog Pripovjedača. Čini se da nam Poe želi reći kako čovjek, ma koliko god se trudio, nikako ne može pobjeći od savjesti. Ona ga na kraju neumitno dostiže i traži svoju satisfakciju u vidu pravde i kažnjavanja te na taj način za krajnji cilj ima ispuniti i vanjski i unutrašnji mir u pojedincu.

⁵ Demon- izvorno grčki naziv za bogove, a kasnije ga grčki filozofi vezuju uz božanski dio u čovjeku, božanskim glasom ili savješću. Demoni su često bili okrivljavani za zlo, te su time bili vezivani uz pojam sudbine. Kasnije, u kršćanskoj predaji koja razvija vlastitu demonologiju, postaju arhaiski fenomen straha. Izidor Seviljski demone je izjednačavao s palim anđelima, a Petar Abelard vidi prirdu punu zla koja budi ljudske demone pohlepe. (Holzapfel, 2008:72-73)

4. MIHAIL BULGAKOV KAO CRNI MAČAK SOVJETSKE RUSIJE

U Rusiji prve polovice dvadesetog stoljeća Mihail Afanasjevič Bulgakov⁶, kao istaknut književnik i intelektualac, mora da je poput svog literarnog mačka Behemota igrao ulogu korektivai provocirajući moskovsko i sovjetsko društvo općenito. Kao što su crne mačke nepoželjan prolaznik na ulici i ni na koji način ih ne želimo susresti (jer ipak, koliko god bili svjesni praznovjerja, još uvijek bismo ih radije izbjegli) na sličan način i Bulgakov, zbog svojih stavova, u sovjetskoj Rusiji postao je presona non grata.

Njegov opus i život usko su vezani uz tranziciju Carske Rusije u komunističku Rusiju, tj. SSSR. Kao mladi liječnik, pristao je uz bijelu gardu koja je tih revolucionarnih godina predstavljala cara i općenito tradicionalne vrijednosti, nasuprot crvene armije koja je imala za cilj svrgnuti cara i na taj način uspostaviti državu proleterijata nadahnutu idejama Marxovog komunizma. Kao mladi liječnik počinje pisati kazališne drame i priče pisane u tradiciji N.V. Gogolja koje karakterizira groteska i elementi fantastike. No, drame su mu mahom skidane s kazališnih repertoara nedugo nakon premijera zbog očitih aluzija na komunistički režim i prisjećanja na stare vrijednosti prethodnog poretka. „Antologija sukoba između *crvenih* i *bijelih* svoj će vrhunac doseći u autorovu romanu *Bijela garda* i drami *Dani Turbinovih* - dva intimna kijevska dnevnika o propasti monarhističke kulture *bijelih*, što je toliko fasciniralo Stalina da je navodno pogledao dramu najmanje desetak puta.“(Peruško, 2013:9)

Posao liječnika napušta radi ljubavi ka književnom radu, a, povremeno je radio i u kazalištu, ali taj rad je često bio ometan od strane vlasti. Svoje književno umijeće također je brusio pišući brojne feljtone i crtice, mahom u novinama *Gudok* i *Nakanune*. Zbog određenih političkih konotacija, postao je meta režimskih kritičara, te je time bio prisiljen pisati politički neutralnije drame. Neke od zabranjivanih drama bile su drama *Bijeg* i drama *Moliere*, koje su problematizirale emigraciju iz Sovjetskog Saveza te odnos države i umjetnika. Unatoč mnogim posthumno izdanim djelima, jedina knjiga koju je za života izdao bila je *Davolijada*, zbirka novela pisanih u duhu Gogoljevske tradicije, Neke od najpoznatijih novela su *Kobna jaja* i *Pseće srce*. Posthumno mu je izdan i roman pod naslovom *Kazališni roman* koji

⁶ Mihail Afanasjevič Bulgakov ruski je književnik rođen 15.5.1891. godine u Kijevu. Iako rodom iz Kijeva, većinu njegove karijere obilježila je Moskva, stoga ga se često ističe kao moskovskog književnika. Umro je u Moskvi 10.3.1940. godine.

tematizira njegovo osobno iskustvo rada u kazalištu sa satiričkim premd poznatim djelatnicima i motivom prodaje duše vragu. (Bulgakov, Mihail Afanasjevič, *Hrvatska enciklopedija*, n.p.)

Nakon godine 1930. objavljivanje mu praktički nije dozvoljeno, što ga dovodi u situaciju da zatraži zamolbu za mogućnost odlaska iz SSSR-a, no to mu Staljin ne dopušta. Većina dijela napisanih u tridesetima bivaju neobjavljena, a među njima je i roman *Majstor i Margarita* kojim će se ovjekovječiti u svjetskoj književnosti. Roman je nekoliko puta palio i ponovno pisao prije no što ga je dovršio. Po mnogim književnim kritičarima, *Majstor i Margarita* najbolji je ruski roman svih vremena, što je veliki kompliment ako uzmemo u obzir ostavštinu L.N. Tolstoja i F.I. Dostojevskog. Nažalost, Mihail Bulgakov nije okusio za života svoju književnu veličinu, jer *Majstor i Margarita* objavljeni su tek posthumno, i to u necenzuriranoj verziji tek 1973. godine.

4.2. ROMAN MAJSTOR I MARGARITA U ODNOSU NA SIMBOLIKU POEVOG CRNOG MAČKA

U *Crnom mačku* E.A. Poea savjest dolazi u prvi plan kroz prizmu pojedinca koji uzima stvar u svoju ruke i čini zlodjelo. U Bulgakovljevom *Majstoru i Margariti* ta se savjest prenosi na kolektivnu razinu u kojoj bezglava masa osuđuje nevinog proroka pod imenom Ješua Ha-Nokri.

Majstor i Margarita zapravo je “roman u romanu“, jer Bulgakov paralelno iznosi dva tijeka radnje koje dijeli dvije tisuće godina, a kojima je poveznica Woland, biće koje predstavlja vraga ili đavla. Radnja se odvija u tadašnjoj Rusiji i njenom glavnom gradu Moskvi. Nositelj fantastičnih zbivanja je lik koji se predstavlja kao Woland i koji je utjelovljenje samog đavla, a u svojoj pratnji ima Korovjova i ogromnog crnog mačka Behemota. Ovaj fantastični trojac susreće mladog pjesnika Bezdomnog i Berlioza, predsjednika književnog udruženja koji su u tijeku teološke rasprave o egzistenciji Isusa i Bogu. U zanimljivom dijalogu, Woland im otkriva da je Isus zaista postojao te štoviše, da je tamo i bio u vrijeme njegovog raspeća. Također proriče smrt Berlioza, a to proročanstvo se i ostvaruje iste večeri. Zbog svih tih fantastičnih događaja, mladi pjesnik postaje izratito paranoičan i baca se u potragu za tajanstvenim profesorom Wolandom, što ga dovodi do ludila radi čega završava u psihijatrijskoj bolnici s dijagnosticiranom shizofrenijom. Tamo sreće čovjeka koji se naziva Majstor. On je pisac, koji je psihički obolio u očaju nad činjenicom da njegov roman o Isusovom životu nikada nije doživio tisak zbog negativne recepcije od strane književnika i kritičara. Za to vrijeme Woland i pratnja počinju svoj pohod Moskvom, u kojem u nizu fantastičnih i grotesknih događaja razotkrivaju narav Moskovljana. Vrhunac njihovog pohoda godišnji je ples demona u na kojeg Woland poziva Margaritu kojoj obećava ispuniti tri želje ako se pojavi. Njena želja je da Majstor dobije spas i mir. Majstor i Margarita piju čarobni napitak i su mrtvi u sadašnjosti, ali tim činom stječu besmrtnost, i odlaze s vragovima gdje sreće sve likove iz Majstotova romana. Jer kako kaže Woland: „Rukopisi ne gore!“. Cijela Moskva se nakon njihovog odlaska vraća u normalu, kao da se ništa nije dogodilo. Jedino pjesnik Bezdomni ostaje svjestan da je zbiljsko relativno i nije onakvo kakvim ga svi smatraju. (Solar, 203:306)

Na ovu priču isprepleće se priča o Isusovom suđenju u kojoj su protagonisti Poncije Pilat i Isus Nazarećanin. Priča je u kontrastu sa moskovskom, pisano realistično. Reinhard Lauer njihov odnos opisuje kao sukob nositelja istine i nositelja moći. To se usko može povezati sa tadašnjim stanjem u SSSR-u i odnosom umjetnika i vlasti. (Lauer, 2009:218). Ova priča o Isusu i Ponciju Pilatu u kojoj zapravo Pilat postaje važniji i karakterno izuzetno zahvalan lik, bavi se problematikom kolektivne pravde, kolektivne savjesti u kojoj je pojedinac rastrgnut između istine s jedne strane i razularene mase kojom upravljaju najgori porivi i osjećaji, a jedini cilj je destrukcija bez ikakvog opravdanog razloga. U Poeovom Crnom mačku ovi osjećaji bezrazložne destrukcije prebačeni su na individualnu razinu lika Pripovjedača koji vješa svog voljenog mačka, sama zato jer je dobar i mu ništa loše nije učinio. Duh nastranosti ga savladava i u takvom stanju savjest se isključuje kao na prekidaču, a pojedinac se, bez imalo premišljanja, baca u čin najgoreg zvjerstva. Slično tomu, ali na kolektivnoj razini, u *Majstoru i Margariti*, razularena, bezglava masa ubija Ješuu Ha-Nokrija, dobroćudnog i nadasve bezopasnog proroka kojemu je jedini cilj podučiti dobru i ljubavi taj isti narod koji ga osuđuje na smrt razapinjanjem na križu. No, nakon raspeća, Isus uskrsava i na taj način dobro ipak pobjeđuje. Možemo reći da savjest zapravo pobjeđuje, unatoč svjetovnom paklu inkarniranom u ljudskom zloduhu. Gotovo istovjetan motiv ostvaruje se kod Poeovog Plutona koji, nakon vješanja na drvetu, uskrsava u liku drugog mačka kojeg neimenovani Pripovjedač susreće u loklnoj krčmi na bačvi vina. Poe je ovdje jasan u činjenici da je riječ o istom mačku, jer kasnije saznajemo da bijela mrlja oko vrata tog novog mačka zapravo ima oblik vješala. I ovdje dobro pobjeđuje, nevini i dobri mačak uskrsava i time simbolizira ljudsku savjest koja na kraju prevladava, unatoč smrti.

4.3. LJUDSKI DEMONI U OBLIKU BEHEMOTA

Bulgakovljeva Moskva sa posjetom paklene svite, na neki je način i sama postala uprizorenje pakla sa izlaskom na vidjelo najgorih osobina građana Moskve. Stoga bismo mogli smjelo pretpostaviti kako je i sam mačak Behemot simbol tog kolektivnog raspašoja u pohlepi, ljubomori, škrtosti, licemjeru, egoizmu i nastranosti svih vrsta. Bulgakov je u tom kontekstu bio prilično jasan kada je svom literarnom mačku nadjenao ime Behemot, tom divovskom crnom mačku koji je usto napola- čovjek!

Mačak Behemot svoje ime vuče iz biblijskog narativa u kojem se Behemota opisuje kao veliko čudovište ili demona. Behemot je bio sluga đavla, a izgled mu je najčešće prikazivan u obliku divovskog slona s debelim trbuhom koji hoda na dvije noge. No, ponekad je povezivan i sa vodenim konjem, kravom, ili po nekim smjelijim interpretacijama s ogromnim biljojednim dinosaurom. Zanimljivo je da na ruskom riječ *begemot* znači vodeni konj. On je bio nadzornik pakla i predsjedao je raskošnim banketima i gozbama. Ovo upućuje na njegov notorni apetit i na činjenicu da njegova moć, kako se opisuje u starozavjetnoj Knjizi o Jobu, leži u njegovom pupku. On je također najveće stvorenje ikad stvoreno, a glavni neprijatelj mu je još jedna biblijska zvijer Levijatan, čiji opis također nalazimo u Knjizi o Jobu. Njih dvoje će se na kraju svijeta boriti, a meso onog koji bude poražen jesti će pravednici. Također nije se mogao razmnožavati, jer bi bilo nenoguće prehranjivati toliko sličnih stvorenja. (Behemoth, *Occultopedia*, n.p.)

Bulgakovljev Behemot ima mnogo sličnih karakteristika od kojih je najupečatljivija mačkova proždrljivost koju susrećemo u više navrata. Možda je najživopisnija scena iz poglavlja 28. u kojoj Behemot i Azazello ulaze u trgovinu inozemne robe gdje Behemot jede redom mandarine s korom, čokolade s omotom i sleđeve. „Progutavši treću mandarinu Behemot je gurnuo šapu u lijepo zdanje od čokoladnih pločica, izvukao jednu od nadonjih, zbog čega se, naravno, sve srušilo, i progutao je zajedno sa zlatnim omotom.“ (Bulgakov, 2004:344). Također, Behemot često hoda s čašom votke u ruci.

Prvi susret s Behemotom imao je pjesnik Bezdomni koji se baca u potjeru za Wolandom nakon misterioznog razgovora na keju. „Ivan je jauknuo, pogledao u daljinu i ugledao morskog neznanca . Taj je već bio kod izlaza za Patrijaršijsku ulicu, ali nije bio sam. Više nego

sumnjivi regent uspio mu se priljučiti. No to još nije sve: kao treći, u društvu se pojavio, ne zna se odakle, mačak, ogroman kao nerast, crn poput čađi ili vrane, s očajnim vojničkim brcima. Trojka se uputila u Patrijaršijsku ulicu, mačak je pritom hodao na stražnjim nogama.“(Bulgakov, 2004:50). Usporedba Behemotove veličine s *ogromnim nerastom* u skladu je s biblijskim prikazom demona Behemota kao ogromne i proždrljive životinje. A njegova crna boja poput *čađi ili vrane* sugerira njegovu zlu narav i moguće porijeklo iz pakla.

Mačak Behemot toliko začuđuje Bezdomnog da svu pažnju usmjerava na njega. No ono što možda najviše začuđuje jest činjenica da se mačak pokušava ukrcati na tramvaj i platiti kartu nakon čega ga tjeraju van, jer kondukterka ga upozorava da je mačkama zabranjeno putovati tramvajem. Behemot se nakon toga hvata za stražnju željeznu prečku tramvaja, te ipak na taj način uspijeva u svom naumu. Ova scena s mačkom na dvije noge koji se ukrcava na tramvaj neodoljivo podjeća na jedan lokalni osječki mitem u vidu poznate tramvajske postaje Mačkamama koja je svoj naziv dobila po obližnjoj Vili Mačkamama i statui Pauline Hermann⁷, od milja ili poruge zvanj Mačkamama. Scena neplaćanja tramvajske karte i pokušaja takozvanog švercanja sigurno je vrlo zanimljiva interkulturalna poveznica između Bulgakovljevog Behemota i tramvajske postaje Mačkamama. Tema na koju bi se moglo još dosta toga reći, a možda i iskoristiti kao turistički potencijal za literarne sladokusce.

Kao i u Poevom *Crnom mačku*, u kojem se Pripovjedačeva žena poziva na vjerovanje kako je crna mačka zapravo utjelovljenje vještice, tako se i Behemot poziva na staro vjerovanje: „-Ne pravim izgrede, nikoga ne diram, popravljam primus- namrštivši se, neljubazno je progovorio mačak- i smatram svojom dužnošću upozoriti vas da je mačak- drevna i nepovrediva životinja.“ (Bulgakov, 2004:338).

Behemot je u mitologiji opisan i kao predsjedatelj banketa i večera u paklu. U poglavlju *Bal kod sotone* njegova uloga je vrlo slična onoj u mitologiji. „Tada je Margarita u pratnji Korovjova i Behemota krenula iz sobe s bazenom u potpunu tamu. -Ja, ja-šaptao je mačak- ja ću dati znak! -Daj!-odgovorio je u tami Korovjov. -Bal!!!- prodorno je vrisnuo mačak i

⁷ Poznata osječka tramvajska postaja upadljivog imena Mačkamama dobila je naziv po osječkoj plemenitašici Paulini Hermann, rođenoj Lobe (1.lipnja 1859 -9.veljače 1938.) inače rodom novogradišćanki. U Osijeku je postala poznata po svojoj ljubavi prema životinjama, a napose prema mačkama, a posjedovala je čak i jednog lava. Čini se da je ljubav prema animalnom svijetu bila jedini pravi ventil za ostvarivanje ljubavi u životu ove inteligentne i samosvjesne žene. Ljubavi, koju nikako nije mogla pronaći među ljudima u svom okruženju. Kako kaže Mrkonjić:“... bit će da je čitala E.A. poea i Crnog mačka, i da joj bi žao što se glavni lik istoimene priče tako surovo ponio prema toj životinji fantastične koordinacije pokreta ili si je dala u zadatak da malo pročisti ljudsku savjest, nalazeći u animalističkom svijetu (uglavnom mačaka, ali i pasa, golubova... domaćih životinja, čak i jednog lava!) više ljubavi, vjernosti, ljepote i pažnje, no što je to mogla naći u ovom ljudskom? A Bulgakova, njegov roman Majstor i Margarita...?“ (Mrkonjić. 2019: 79)

istoga je časa Margarita kriknula i na nekoliko sekundi zatvorila oči. Bal se obrušio na nju naglo u obliku svjetla i zajedno s njim- zvuka i mirisa.“(Bulgakov, 2004:260). Bulgakov ovdje daje Behemotu ulogu predvodnika koji Margaritu uvodi u čaroliju sotonskog bala i banketa.

Možemo reći da je Behemot, općenito uzevši, simbol fantastičnog , a napose grotesknog elementa u *Majstoru i Margariti* koji svojim ponašanjem provocira moskovljane (ali i neposredno i samog čitatelja) te na taj način otkriva njihovu malograđanštinu i negativne osobine. Stoga s pravom možemo reći da je Behemot simbol ljudskih demona koji nas kroz primjer moskovljana neprestano podsjećaju i na naše društvo i kolektivnu socijalnu svijest kojoj je dovoljno i najmanje „čudo“ (obećanje?!) ili poticaj kako bi zapala u moralnu i svakojaku drugu degeneraciju. Stoga nije na odmet ponavljati da su kultura i civilizacija (njezin najveći produkt) temelji koje treba čuvati, jer oni su uistinu krhki u usporedbi s čovjekovom moći za destrukciju, a samim time, posljedično, i autodestrukciju.

5 . TOMISLAV KOLOMBAR I ILUSTRACIJA POEVOG CRNOG MAČKA

Tomslav Kolombar danas je sve više prepoznat umjetnik i grafičar s početka 20. stoljeća. Njegovo uzdignuće iz vela zaborava povijesti umjetnosti možemo zahvaliti Marijanu Špoljaru, koprivničkom povjesničaru umjetnosti koji je je prvi održao izložbu Kolombarovih radova godine 1983. u prostorima Galerije Koprivnica. Kolombar se zbog bolesti i kratkog života nije uspio dovoljno afirmirati kako bi mogao izlagati na skupnoj ili samostalnoj izložbi što znači da su njegova djela izložena javnosti tek šezdeset i tri godine nakon njegove smrti. Zbirku Tomislava Kolombara čini 135 radova koja se sastoji od crteža, akvarela, grafika i karikatura nastalih u razdoblju od 1918. do 1920. i većina se čuva u Muzeju grada Koprivnice.

Tomislav Kolombar svoj kratak i tragičan život započeo je u gradu Koprivnici. Kao i E.A. Poe (koji mu je, sudeći po senzibilitetu, bio vrlo blizak) u svom je kratkom životu (možemo to figurativno reći), naišao na mnogo crnih mačaka hodajući ulicama rodne Koprivnice i studijskog Zagreba. O periodu pred srednju školu i fakultet ne znamo mnogo. Rodio se u obitelji poznatog koprivničkog fotografa Vladimira Kolombara što je, kako primjećuje Marijan Špoljar, bilo jedan od presudnih utjecaja na oblikovanje umjetničkog senzibiliteta u mladog Kolombara. U rodnom gradu Koprivnici završava osnovnu školu, a nakon završene osnovne škole upisuje Učiteljski fakultet, a zatim i tečaj slikarskog odjela na Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu u školskoj godini 1918./1919. Već kroz srednjoškolski period počinje se baviti karikaturom koju shvaća vrlo ozbiljn. „Kolombar već kao srednjoškolac objavljuje karikature u nekim zagrebačkim listovima. Po onodobnom shvaćanju i praksi karikatura, u osnovi, nije bila toliko zasebna disciplina koliko likovni rad s tekstom; stoga se može reći da je najčešće riječ o definiranim i vrlo pažljivim likovnim cjelinama koje se ponekad karikaturom mogu nazvati samo po stanovitoj hipertrofiji karakterističnih detalja ili po grotesknosti prizora ili tek p satiričnosti i kalamburnosti teksta ispod slike. Mogućnost reproduciranja radova i stanovita materijalna satisfakcija mnoge je mlade umjetnike navela da crtaju karikature bez obzira jesu li prema toj disciplini imali ozitivan stav ili su je smatrali manje značajnom za svoju ukupnu umjetničku djelatnost.“ (Špoljar, 1984:83-85)

U drugoj godini na četvrtom semestru obolijeva od sušice koja prekida njegov život 20. travnja 1920. s nepune 22 godine. U vrlo kratkom periodu, ipak, Kolombar je uspio oblikovati svoju poetiku. Period u kojem je odrastao bio je posebno karakteriziran netom završenim Prvim svjetskim ratom, dotadašnjem najvećem krvoproliću u ljudskom rodu, te masovnom urbanizacijom, to jest napuštanjem sela i odlaskom u gradove u kojima počinje cvjetati industrija. Lovorka Magaš ističe da je Zagreb, za vrijeme Kolombarovog boravka, bio poprište intelektualnog, kulturnog i umjetničkog života. Pionir ekspresionizma bio je Miroslav Krleža, sa svojom ekspresionističkom dramom *Kraljevo* koju objavljuje 1915. godine, a krajem istog desetljeća svoju poeziju u duhu ekspresionizma objavljuje i Antun Branko Šimić. Još jedan ključan faktor u oblikovanju Kolombarove poetike sigurno su imali i praški studenti Milovoj Uzelac, Vilko Gecan i Marijan Trepše koji su unijeli inozemni vokabular i leksik koji se ponajviše promovirao tijekom izložbi Proljetnog salona što je bila ključna manifestacija tog poratnog razdoblja u kojem je kratko bio prisutan i Kolombar. (Magaš, 2009)

Tijekom studija nije ga se osobito dojmio umjetnički autoritet Ferde Kovačevića i Otona Ivekovića koji su mu bili profesori. Njegov umjetnički senzibilitet bio je više okrenut ka njemačkim ekspresionistima poput Emila Noldea i praškim studentima poput Uzelca koji su unijeli u hrvatsku umjetnost ekspresionistički duh. Također, bio je impresioniran *Krikom* Eduarda Muncha čiji se utjecaj osjeti u crtežu *Grad*. Očito je da su teška bolest i bliski osjećaj smrti bili presudni čimbenici u poetici mladog Kolombara. Frano Dulibić opisuje to ovako: „S obzirom na iznimno kratak život, zrelost Kolombarovog likovnog izraza može djelovati iznenađujuće, no poznato je da svijest o neminovnoj skorij smrti kod jednih vodi predaji, dok kod drugih potiče na intenzivan rad i maksimalno ispunjen život do posljednjeg daha. Tomislav Kolombar je zasigurno iskoristio svaki trenutak, prenijevši dio osobne sudbine bez imalo patetike u ekspresivne, mistične i mračne crteže. Tematski je bio raznovrstan, često između erotike i smrti, uz korištenje humora i grotesknih elemenata.“ (Kolombar, 2008:71-72)

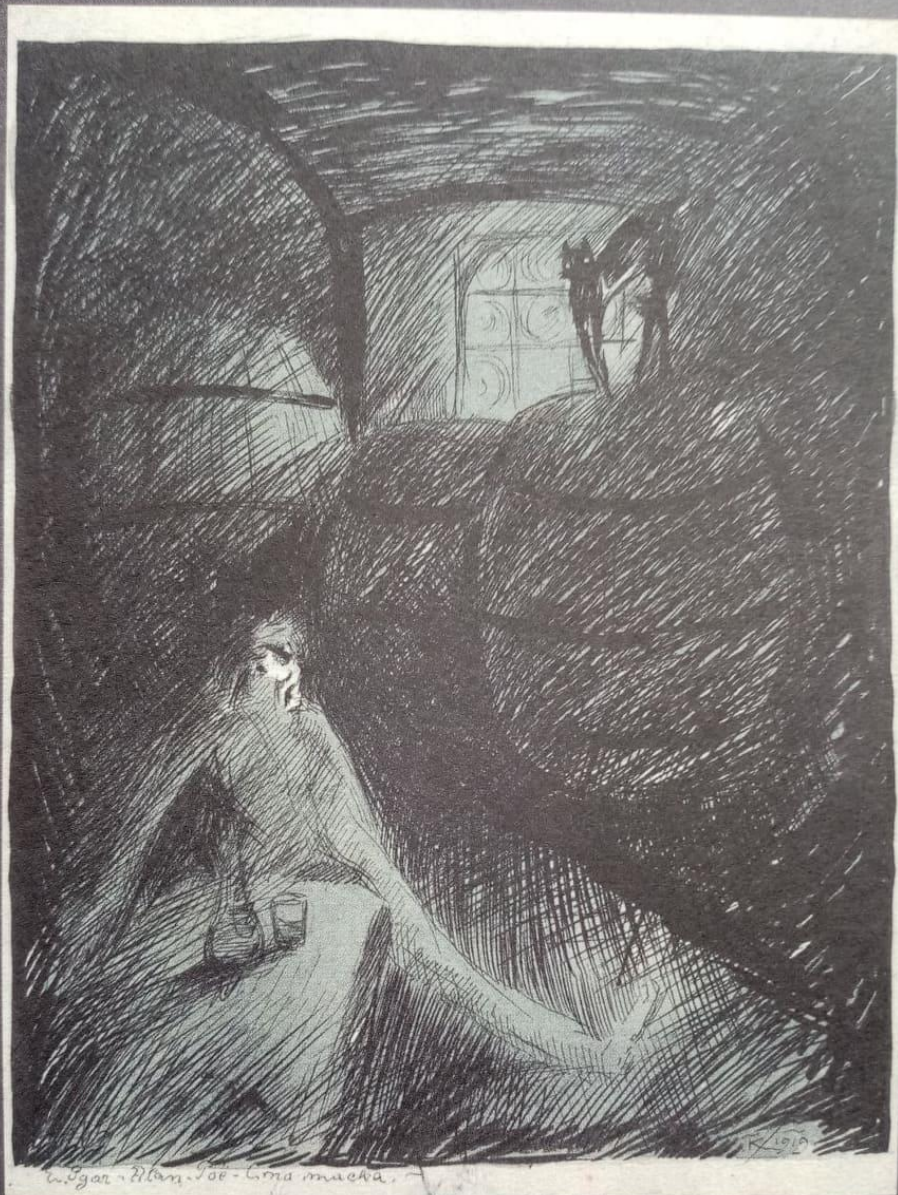
Isprepletenost erotike i smrti kao motiva može se dovesti u vezi sa Edgarom Allanom Peom koji se u svojim literarnim djelima često inspirirao odnosom ljepote i smrti. Kolombar je kao crtač radio i ilustracije inspirirane različitim književnim djelima, a jedno od njih su i pripovjetke Edgara Allana Poea. Pripovjetke koje je ilustrirao bile su *Crni mačak* te *Krabulja crvene smrti*. Zasigurno je pripovjetka *Krabulja crvene smrti* prilično dojmila Kolombara, jer u njoj Poe opisuje stanovitog princa Prospera u čijoj zemlji vlada kuga, a on, u strahu od nadolazeće pošasti, odlučuje izolirati se u dvorcu s još tisuću mladih i zdravih ljudi poput

njega. Sve sobe oboji u zasebnu boju i organizira raskošan maskenbal, ali u crno-crvenu sobu nitko se ne usudi ući, osim jednog uzvanika. Prospero se suočava s njim i kada uzvanik otkrije masku, princ Prospero u istom času umire umire. Poe je ovdje impresioniran smrću i njenom moći koja je nemilosrdna i prema mladosti, ljepoti i bogatstvu svake vrste.

U ilustraciji *Crnog mačka* (v. sl. 1), Kolombar se odlučio na scenu u kojoj Pripvjedač, već mjesecima u depresiji i duševnoj boli nakon ubojstva mačka Plutona, boravi u mračnom podrumu jedne krčme u koju je često zalazio. U njoj susreće, povrh bačve vina, gotovo istovjetnog mačka bivšem, a jedna razlika među njima jest bijela mrlja na vratu novog, za koju kasnije primjećuje da je u obliku vješala. Mnogi kritičari interpretiraju ovu scenu kao svojevrsno uskrsnuće obješenog mačka, stoga možemo pretpostaviti zašto je Kolombaru baš ova scena bila privlačna.

Lovorka Magaš ovako opisuje Kolombarove ilustracije Poevih i drugih djela: „Znatan dio njegova nevelika opusa čine ilustracije koje između 1918. i 1920. Radi za publikacije koprivničkog izdavača Vinka Vošickog- *U kolu* Arthura Schnitzlera, *Horlu* Guy de Maupassanta, *Djetinjstvo* Maksima Gorkog *te Crni mačak te Krabulja crvene smrti* E.A.Poea. Kolombar u tim ilustracijama nastoji u vizualni medij prevesti atmosferu napisanoga teksta, stvoriti likovni ekvivalent literarnom djelu. Mračni svijet E.A. Poea vizualno potencira spretnim vođenjem *uznemirenih* linija, kreiranjem stješnjenih prostora, stupnjevanjem svjetlosti i optičkim naglašavanjem groteskних lica nalik maskama, a pojačana ekspresivnost mreža linija dodatno pridonsi dramatičnost prizora.“ (Magaš, 2009)

Bulgakov i Kolombar su suvremenici (s tim da Kolombar umire vrlo mlad za razliku od Bulgakova). Bulgakov je primjer svjetskog, afirmiranog pisca, a potonji je naš lokalni umjetnik koji gotovo biva zaboravljen uslijed rane smrti i nevelike umjetničke ostavštine. Obojici su inspiracija bili ponajprije ljudi sa svojim manama i gradska atmosfera. Kolombar se posvetio opisu onajviše Zagrepčana i Koprivničana, a Bulgakov Moskovljana sovjetske Rusije. Iznimno zanimljiva poveznica ova dva umjetnika je i korištenje izrazite groteske kao stilske figure. Obojica su bili vrsni karikaturisti svoga društva. Glasovita rečenica iz *Majstora i Margarite* „Rukopisi ne gore!“ kao da je pisana i za Kolombara čija su umjetnička djela ipak otkrivena i nisu ostala izbrisana teškom sudbinom rane smrti. U njegovom slučaju rečenica bi glasila: Crteži i grafike ne gore!

Ilustracija za knjigu: Edgar Allan Poe, Crni mačak, 1919.

Slika 1. Kolombarova ilustracija za knjigu *Crni mačak* E.A. Poea, 1919.

7. ZAKLJUČAK

Motiv crne mačke kao literarni i, općenito uzevši, umjetnički simbol pruža širok interpretativni prostor za intermedijalna i interkulturalna povezivanja. Kao simbol mračne strane ljudskosti ima snagu zahvatiti u različita granična stanja svijesti i ponašanja ljudskog bića i na taj način pružiti svjetlo na daljnja istraživanja različitih tematika poput ljudske smrtnosti, nastranosti i degeneracije općenito. Sve su to iznimno bitne i ključne poveznice na relaciji Poe-Bulgakov-Kolombar. Sve nas to upućuje i na daljnja moguća interdisciplinarna povezivanja koja bi nedvojbeno uključivala psihologiju, mitologiju, povijest, sociologiju i kulturnu antropologiju. Vidimo da je motiv crne mačke izuzetno zahvalan za književnike pa, osim navedenih Poea i Bulgakova, treba u tom kontekstu spomenuti i druge poznate mačke u svjetskoj literaturi na koji bi bilo zanimljivo obratiti više pozornosti. Thomas Stearns Eliot sa svojom zbirkom pjesama *Old Possum's Book of Practical Cats* (koja je inspirirala poznati broadwayski mjuzikl *Mačke*) na sjajan način opisuje različite karaktere mačaka, svaku u svojoj pjesmi. Ne treba zaboraviti i još jednog slavnog mačka, onog u čizmama, Charlesa Perraulta. A zanimljivo je spomenuti i hrvatskog pjesnika Luku Paljetka sa svojom dječjom zbirkom šaljivih pjesama *Miševi i mačke naglavačke* čije poruke bi ponovno mogli proučiti i odrasli ljudi. Na primjeru osječkog mitema Mačkamame zadiremo i u interkulturalne poveznice koje bi na taj način povezale jednu tramvajsku postaju u Osijeku sa moskovskim Nikitskim vratima gdje se mačak Behemot ukrcava na tramvaj kao i likom Poevog Pripovjedača koji, kao i pl. Paulina Hermann, više uživa u društvu mačaka i drugih životinja nego u ovom našem ljudskom.

8. LITERATURA

Građa:

Bulgakov, M. (2004) *Majstor i Margarita*. Sarajevo: Biblioteka Dani

Poe, E.A. (2007) *Crni mačak i ostale priče*. Zagreb: Školska knjiga

Izvori:

Ackroyd, P. (2013) *Čovjek koji se nije smijao: životopis Edgara Allana Poea*. Koprivnica: Šareni dućan

Behemoth. URL: <http://www.occultopedia.com/b/behemoth.htm> (pristup 20.11.2019)

Bulgakov, Mihail Afanasjevič. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10122> (pristup 20.11.2019)

Bylund, M. (2012) *The Rise of the Underworld: Felines, Mythology and Psychology in Edgar Allan Poe's The Black Cat*. Magistarski rad. Goeteburg: Goteborgs Universitet. URL: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/32591/1/gupea_2077_32591_1.pdf (pristup 3.10.2019)

Chevalier, J. (2007) *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Kulturno-informativni centar: Naklada Jesenski i Turk

Džinić, I., i Vuković, D. (2013). 'Čovjek kao »animal symbolicum« Neki aspekti filozofske antropologije Ernsta Cassirera', *Obnovljeni život*, 68.(4.), str. 493-503. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/113703> (Datum pristupa: 19.12.2019.)

Edgar Allan Poe Biography. URL: <https://www.notablebiographies.com/Pe-Pu/Poe-Edgar-Allan.html> (4.11.2019)

Holzappel, O. (2008) *Leksikon europske mitologije*. Zagreb: Školska knjiga

Jung, C.G. (1987) *Čovjek i njegovi simboli*. Zagreb: Mladost

- Kolombar, T. (2008) *Nagon za ekspresijom*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori
- Lauer, R. (2009) *Povijest ruske književnosti*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga
- Mačka, domaća. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37898> (pristup 23.11.2019)
- Magaš, L. (2009). Spašen od zaborava. *Vijenac* (389). URL: <http://www.matica.hr/vijenac/389/spasen-od-zaborava-3795/> (pristup 3.12.2019)
- Mrkonjić, A. (2019) *Slikotekst*. Osijek: Oksimoron
- Peruško, I. (2013) *Kako se kalio majstor: rana proza Mihaila Bulgakova*. Zagreb: Naklada Ljevak
- Poe's Biography. URL: <https://www.poemuseum.org/poes-biography> (14.11.2019)
- Simbol. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55997> (pristup 7.11.2019)
- Skledar, N. (2007). 'Freudovo shvaćanje kulture između erosa i thanatosa. Tumačenje Paula Ricoeura', *Sociologija i prostor*, 45(2 (176)), str. 203-212. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/17637> (Datum pristupa: 19.12.2019.)
- Solar, M. (2003) *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Golden Marketing
- Špoljar, M. (1984) Tomislav Kolombar. *Život umjetnosti*, str 79-85. URL: https://www.ipu.hr/content/zivot-umjetnosti/ZU_37-38-1984_079-085_Spoljar.pdf (pristup 28.11.2019)

8.PRILOZI

PRILOG 1. Slika 1: Kolombarova ilustracija za knjigu *Crni mačak* E.A. Poea, 1919.